

ადამიანის რთული გლობალური ფინანსური და ეკონომიკური კრიზისის ფორმირებაში

გიგა კიკორია

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის დოქტორანტი

ადამიანი გვევლინება ეკონომიკის ამოსავალ წერტილად. პირდაპირ თუ ირიბად, სწორედ მას უკავშირდება ეკონომიკაში მიმდინარე მოვლენები. შესაბამისად, იგი გარკვეულ გავლენას ახდენს ამა თუ იმ ეკონომიკურ პროცესზე. მაგალითად, გლობალურ ფინანსურ და ეკონომიკურ კრიზისებში, ადამიანისეული ფაქტორი ფიგურირებს გადაწყვეტილების მიმღები პირის სახით, მიუხედავად იმისა, რომ კრიზისის გამოწვევი მიზეზები, ზოგადად, უამრავ ეგზოგენურსა და ენდოგენურ ფაქტორზეა დამოკიდებული. შესაბამისად, არსებობს სხვადასხვა სახის კრიზისები, რომელთა წარმოშობისა და განვითარების შესახებაც ეკონომისტებს უამრავი მოსაზრებები აქვთ. თუმცა ფაქტია, რომ დღემდე არ არსებობს კრიზისის დაძლევის ერთიანი ფორმულა. ამრიგად, პრობლემას უფრო ღრმა ფესვები გააჩნია და საკითხი კვლავ აქტუალურია. სწორედ ამიტომ, საჭიროა გავაცნობიეროთ კრიზისის გამოწვევი მიზეზები, განვიხილოთ ადამიანის როლი მის ფორმირებაში და შევიძუშაოთ რეკომენდაციები.

წინამდებარე ნაშრომში, სამეცნიერო ლიტერატურისა და სხვადასხვა ანალიტიკურ სტატიებზე დაყრდნობით, განხილულია ბოლოდროინდელი გლობალური ფინანსური კრიზისების ბუნება, მათი გამომწვევი მიზეზები, არსებული შედეგები და წარმოდგენილია ავტორისეული მოსაზრებები.

საკვანძო სიტყვები: ადამიანი; საბანკო კრიზისი; ეკონომიკური კრიზისი; ფინანსური კრიზისი; დიდი დეპრესია; რეცესია.

ეკონომიკური კრიზისების მიმოხილვა

ეკონომიკურ კრიზისებს, როგორც წესი, მოჰყვება საფონდო ბირჟის ჩამოშლა, ინფლაციისა და უმუშევრობის მაღალი დონე, ბანკების გაკოტრება და ა.შ. მათ გრძელვადიანი ეფექტები გააჩნიათ, რაც სხვადასხვანაირად აისახება ეკონომიკაზე და ყოველთვის ერთნაირი შედეგი არ მოაქვს [5]. თანამედროვე ეკონომისტები კრიზისის აღწერისთვის ხშირად გამოიყენებენ ასო W-ს, რომლის ფორმაც აღნიშნავს ჯერ ვარდნას, შემდეგ აღმავლობას და ა.შ. [2]. ამის ნათელი მაგალითია ამერიკის შეერთებული შტატები, სადაც კრიზისი პერიოდულად მეორდება ხოლმე. მოსალოდნელი კრიზისების თავიდან ასაცილებლად, საჭიროა მიმოვიხილოთ და გავაანალიზოთ უკვე არსებული ისტორიული მაგალითები ქრონოლოგიურად, გამოვკვეთოთ მასში ადამიანისა და სახელმწიფოს როლი, ხოლო შემდგომ შევიძუშაოთ რეკომენდაციები [1].

1929 წლის დიდი დეპრესია.¹ დიდი დეპრესია იყო მსოფლიო მასშტაბის მქონე ეკონომიკური დეპრესია, რომელიც გაგრძელდა 10 წლის მანძილზე. მისი დაწყების მიზეზად ითვლება ე.წ. “შავი ხუთშაბათი”, 1929 წლის 24 ოქტომბერი, როდესაც აშშ-ს საფონდო ბირჟაზე მოვაჭრეებმა გაყიდეს 12,9 მლნ აქცია ერთ დღეში, ანუ ჩვეულებრივზე 3-ჯერ მეტი. მომდევნო 4 დღის განმავლობაში აქციების ფასი დაეცა 23%-ით, რამაც გამოიწვია საფონდო ბირჟის კრაში, რაც აგვისტოში ეკონომიკის ჩამოშლით დაგვირგვინდა. დიდმა დეპრესიამ დააზარალა საზოგადოების ყველა ფენა. 1933 წლისთვის უმუშევრობა გაიზარდა 25%-მდე სამუშაო ძალაში. დასაქმებულების ხელფასები დაეცა 42%-ით. აშშ-ის მთლიანი შიგა პროდუქტი განახევრდა (103 მლრდ დოლარიდან 55 მლრდ დოლარამდე). ეს ნაწილობრივ დეფლაციის გამო მოხდა. ფასები ყოველწლიურად 10%-ით იკლებდა. პანიკაში ჩავარდნილმა სახელმწიფო ლიდერებმა გაატარეს სმუტ-ჰოლის² [5] სატარიფო აქტი, რომელმაც 900 საიმპორტო ტარიფი საშუალოდ 40-დან 48%-მდე გაზარდა. ზოგიერთი ეკონომისტის აზრით, ამან გააუარესა დიდი დეპრესიის მდგომარეობა, ვინაიდან, ამერიკელებისათვის საკვები პროდუქტების ფასები გაიზარდა. დანარჩენი ქვეყნები იძულებულნი გახდნენ ემოქმედათ საკუთარი ტარიფებით. შედეგად კი გლობალური ვაჭრობა 65%-ით დაეცა. არსებულმა სიტუაციამ თავისი როლი ითამაშა II მსოფლიო ომის დაწყებაშიც. სმუტ-ჰოლის მაგალითმა აჩვენა, თუ რამდენად საშიში შეიძლება აღმოჩნდეს პროტექციონიზმი მსოფლიო ეკონომიკისათვის. მას შემდეგ მსოფლიო ლიდერები მხარს უჭერენ თავისუფალი ვაჭრობის შეთანხმებებს [7]. ამერიკელი მაკროეკონომისტი და აშშ-ს ფედერალური სარეზერვო სისტემის

¹ სახელწოდება “დიდი დეპრესია” მიუთითებს ინდუსტრიული ქვეყნების ისტორიაში ყველაზე მასშტაბურ ვარდნაზე წარმოებასა და პროდუქტიულობაში, რომლის ეფექტიც საგრძნობლად მტკივნეული აღმოჩნდა მთელი ინდუსტრიული მსოფლიოსთვის, განვითარებადი ქვეყნების ჩათვლით.

² 1930 წლის 17 ივნისს აშშ-ს პრეზიდენტმა ჰერბერტ ჰუვერმა ხელი მოაწერა სმუტ-ჰოლის აქტს ტარიფის შესახებ, რომლის მიხედვითაც იმპორტზე გადასახადები ასტრონომიულად გაიზარდა. აქტის ძირითადი მიზანი იყო აშშ-ში წარმოებული საქონლისთვის შიდა ბაზრისა და სამუშაო ადგილების შენარჩუნება, თუმცა ამან კიდევ უფრო გააუარესა აშშ-ს ფისკალური პრობლემები.

მმართველთა საბჭოს ყოფილი თავმჯდომარე, ბენ ბერნანკე, მიიჩნევს, რომ დეპრესიის შექმნას ცენტრალურმა ბანკმა შეუწყო ხელი მკაცრი მონეტარული პოლიტიკის გატარებით¹.

ისმის კითხვა, შესაძლოა თუ არა, რომ კვლავ განმეორდეს დიდი დეპრესია. მართალია, იგი იმავე მასშტაბით ვერ განმეორდება, ვინაიდან ცენტრალურმა ბანკებმა, ფედის ჩათვლით, წარსულის შეცდომებზე უკვე ისწავლეს, როგორ გამოიყენონ მონეტარული პოლიტიკა ეკონომიკის სამართავად. თუმცა, ამან შესაძლოა ვერ დააბალანსოს ფისკალური პოლიტიკა. აშშ-ს სახელმწიფო ვალისა და მიმდინარე ანგარიშის დეფიციტის მოცულობა მონეტარული პოლიტიკისათვის რთულად გადასაჭრელ ამოცანას წარმოადგენს, რაც კრიზისის ხელშემწყობ ფაქტორად შეიძლება მივიჩნიოთ. შესაბამისად, ვერ ვიტყვით წინასწარ, თუ რა შეიძლება მოხდეს, რადგან აშშ-ს სახელმწიფო ვალის მოცულობა უპრეცედენტოა. ყველაფერი დამოკიდებულია ადამიანების მიერ მიღებულ გადაწყვეტილებებზე.

1970 წლის სტაგფლაცია.² 1971 წელს, აშშ-სპრეზიდენტმა ნიქსონმა ხელი შეუწყო ნავთობის ემბარგოს³, როდესაც გადაწყვიტა, რომ შეერთებული შტატები ოქროს სტანდარტიდან⁴ გამოსულიყო, რითაც დაარღვია ბრეტონ-ვუდის⁵ შეთანხმება. მისი გადაწყვეტილება იმდენად მოულოდნელი აღმოჩნდა, რომ ამან დოლარის ღირებულება დაბლა დასწია, რამაც OPEC-ის წევრი ქვეყნები დააზარალა. მათი კონტრაქტების ღირებულება შეფასებული იყო დოლარში, რაც იმას ნიშნავდა, რომ შემოსავალი დაეცა დოლარის ღირებულებასთან ერთად. ნავთობზე დადებულ ემბარგოს დიდი წვლილი მიუძღვის 1973-1975 წლების რეცესიის განვითარებაში. ფაქტობრივად, 1973 წლის ოპეკის ემბარგო ითვლება კრიზისის დასაწყისად. სახელმწიფოს რეაქციამ ეს გადააქცია შეუქცევად კრიზისად, რასაც მოჰყვა ინფლაცია, რეცესია და სტაგფლაცია. ეს ყოველივე მოიცავდა ნიქსონის მიერ ხელფასი-ფასების კონტროლისა და ფედის მონეტარული პოლიტიკის მერყევ გადაწყვეტილებებს. ფასებმა მალა აიწია მას შემდეგ, რაც პრეზიდენტმა ნიქსონმა დოლარი ოქროს სტანდარტისაგან გაათავისუფლა. ამან გამოიწვია ხელფასებისა და ფასების გაყინვა. ბიზნესი იძულებული გახდა დაეთხოვა ისეთი თანამშრომლები, რომლებიც ვერ ამცირებდნენ ხელფასებს, ან ვერ ზრდიდნენ ფასებს. ფედერალური სარეზერვო სისტემის იმდროინდელმა თავმჯდომარემ, პოლ ვოლკერმა, კრიზისის დასამლევად კონტრაქციული⁷ მონეტარული პოლიტიკა გაატარა, რაც გულისხმობდა საპროცენტო განაკვეთების ზრდას, ინფლაციის დასამლევად. ეს იყო ერთგვარი საპასუხო რეაქცია ოპეკისა და ნიქსონის განცხადებებზე^[11].

ნაკლებად სავარაუდოა, რომ ის მოვლენები, რომლებმაც წარმოშვა სტაგფლაცია 1970-იან წლებში ისევე განმეორდეს. ამას სხვადასხვა მიზეზები აქვს. მაგალითად, ფედერალური სარეზერვო სისტემა უკვე აღარ ახორციელებს ე.წ. stop-go^[8] მონეტარულ პოლიტიკას, ნაცვლად ამისა, იგი თანმიმდევრული მმართველობის ფორმას იყენებს. ასევე, დოლარის გათავისუფლება ოქროს სტანდარტისაგან იყო ერთჯერადი მოვლენა, რომელსაც მომავალში ადგილი არ ექნება. შესაბამისად, ეს ფაქტორიც გამოირიცხება სტაგფლაციის ხელშემწყობი მიზეზებიდან. და ბოლოს, ხელფასი-ფასის კონტროლები, რომელიც წარმოადგენდა მიწოდების შემაკავებელ ინსტრუმენტს, დღესდღეობით არც კი განიხილება დღის წესრიგში. თუმცა, ადამიანების მიერ მიღებული მოულოდნელი გადაწყვეტილებები გარკვეულ გავლენას ახდენს მოვლენების შემდგომ განვითარებაზე.

1989 წლის კრიზისი. დიდი დეპრესიის შემდეგ, დანაზოგებისა და სესხის კრიზისი იყო ყველაზე მძიმე საბანკო კოლაფსი, რომელიც უკავშირდება ლინკოლნის დანაზოგებისა და სესხის ასოციაციის⁸ თავმჯდომარეს, ჩარლზ კიტინგს და “კიტინგის ხუთეულის” სახელით არის ცნობილი. სენატის ეთიკის

² სტაგფლაცია წარმოადგენს სტაგნაციური ეკონომიკური ზრდის, მაღალი უმუშევრობისა და ინფლაციის კომბინაციას. სტაგფლაციას ადგილი აქვს მაშინ, როდესაც სახელმწიფო, ან ცენტრალური ბანკი ზრდის ფულის მასას და პარალელურად ზღუდავს საქონლისა და მომსახურების მიწოდებას.

³ ქვეყანაში განსაზღვრული სახის საქონლის შეტანა-გატანაზე სახელმწიფოს, ან საერთაშორისო ორგანიზაციის მიერ დაწესებული აკრძალვა.

⁴ ოქროს სტანდარტის დროს ქვეყანა ახდენს ფულის ღირებულების უზრუნველყოფას იმ რაოდენობის ოქროთი, რა რაოდენობასაც ფლობს.

⁵ ბრეტონ-ვუდის სისტემა – ფულადი ურთიერთობებისა და სავაჭრო ანგარიშგებების საერთაშორისო სისტემა, რომელიც ბრეტონ-ვუდის კონფერენციაზე მიიღეს 1944 წელს. სახელწოდება მომდინარეობს კურორტ ბრეტონ-ვუდსიდან. ამ სისტემამ საფუძველი ჩაუყარა ისეთ ორგანიზაციებს, როგორცაა რეკონსტრუქციისა და განვითარების საერთაშორისო ბანკი (EBRD) და საერთაშორისო სავალუტო ფონდი (IMF). დოლარი გახდა საერთაშორისო ფულის ერთ-ერთი სახეობა, ოქროსთან ერთად.

⁶ ნავთობის ექსპორტიორ ქვეყანათა ორგანიზაცია.

⁷ კონტრაქციული მონეტარული პოლიტიკა გულისხმობს ცენტრალური ბანკის მიერ მონეტარული პოლიტიკის ინსტრუმენტების გამოყენებას ინფლაციასთან საბრძოლველად. ამ დროს საპროცენტო განაკვეთების გაზრდა ხდება, რათა სესხი უფრო გაძვირდეს.

⁸ ფინანსური ინსტიტუტი კალიფორნიაში. დაფუძნდა 1925 წელს ლოს-ანჯელესში. 1984 წელს ჩარლზ კიტინგმა შეიძინა 51 მილიონ დოლარად და დაითხოვა არსებული მენეჯმენტი. ლინკოლნის აქტივები, მომდევნო 4 წლის განმავლობაში გაიზარდა 1.1 მილიარდი დოლარიდან 5.5 მილიარდ დოლარამდე.

კომიტეტმა თაღლითობაში გამოავლინა სენატორები, რომელთაც კიტინგმა ჯამურად 1,5 მილიონი აშშ დოლარი გამოუყო საარჩევნო კამპანიისთვის, სხვადასხვა შემოწირულობის სახით ^[9]. ამ შემთხვევაში, საქმე გვაქვს პოლიტიკური რენტის ძიების გზასთან, განსაკუთრებით კი ლობიზმთან ^[2]. კრიზისის ხელშემწყობ ძირითად ფაქტორად ითვლება დანაზოგებისა და საკრედიტო ასოციაციების დერეგულირება 80-იან წლებში, რომელმაც საშუალება მისცა მათ წარმომადგენლებს, რომ დეპოზიტორების ფულით ესარგებლათ და მაღალრისკიანი ინვესტიციები განეხორციელებინათ. შესაბამისად, ჩარლზ კიტინგმაც გამოიყენა ეს უპირატესობა. ^[10] მან თავის ხუთეულთან ერთად, რომელთაც 1986-87 წლებში 1,3 მლნ აშშ დოლარი გამოუყო სხვადასხვა დახმარების სახით, კაპიტალის მოცულობა გაზარდა, რისთვისაც გამოიყენა სახელმწიფოს მიერ დაზღვეული დეპოზიტები, რომლებიც დააბანდა სარისკო ინვესტიციების სახით უძრავ ქონებაში. ხუთივე სენატორი, საარჩევნო კამპანიის კონტრიბუციების სანაცვლოდ, დათანხმდა იმაზე, რომ საბანკო რეგულაციები გაუქმებულიყო და არ გამოეძიებინათ კრიმინალური საქმიანობები, რომლებიც ე.წ. უიმედო სესხებს უკავშირდებოდა. შესაბამისად, საზოგადოებას არავინ აფრთხილებდა მოსალოდნელი დანაკარგის თაობაზე, რადგან ბანკის ბიზნეს გარიგებები გასაიდუმლოებული იყო ^[9]. 1934 წელს შექმნილმა სახელმწიფო დანაზოგებისა და სესხების სადაზღვეო კორპორაციის ფონდმა, სტაგფლაციისა და მაღალი ინფლაციის, ასევე რეცესიის შედეგად, 1987 წელს თავი გადახდისუნაროდ გამოაცხადა.

კრიზისმა ქვეყანას მიაყენა 160 მლრდ აშშ დოლარის ზარალი, საიდანაც 132 გადასახადის გადამხდელებმა, ხოლო დანარჩენი კი დანაზოგებისა და სესხების ინდუსტრიამ გაიღო. სახელმწიფო დანაზოგებისა და სესხების სადაზღვეო კორპორაციამ, გაკოტრებამდე 20 მილიარდი აშშ დოლარი გადაუხადა დეპოზიტორებს^[9]. აღნიშნული კრიზისის განმეორებადობა დამოკიდებულია სხვადასხვა ფაქტორებზე. თუმცა, როგორც ზემოთ ვნახეთ, მსგავსი სიტუაციის შექმნაში დიდ როლს თამაშობს ადამიანების მიერ მიღებული არაკეთილსინდისიერი გადაწყვეტილებები, რომელიც საბოლოო ჯამში კრიზისით მთავრდება.

კრიზისის გავლენა საქართველოზე

ცენტრ პოინტის კრიზისი. ზემოთ ხსენებული “კიტინგის ხუთეულის” ერთგვარ პარალელს საქართველოში წარმოადგენს სამშენებლო კომპანია “ცენტრ პოინტისო საქმე, რომელთა დამფუძნებლებს შეიძლება, პირობითად, “რჩეულიშვილის სამეული” ვუწოდოთ. 2000 წლის დასაწყისში, საქართველოში, სხვადასხვა სამშენებლო კომპანიები, რომელთა რიცხვი სწრაფად იზრდებოდა, დაზიანებულ, ან პატარა სახლებში მცხოვრებ მოქალაქეებს სთავაზობდნენ ფული ჩადეთ ახალი, ან თანამედროვე ბინების აშენებაში. ზოგიერთი სამშენებლო პროექტი მოიცავდა მასიური საცხოვრებელი კომპლექსის მშენებლობას, რომელიც ითვალისწინებდა რამოდენიმე ათასი ადამიანის დასახლებას, ასევე მრავალი სავაჭრო ცენტრისა და გასართობი ობიექტის არსებობას ^[13].

იმ დროს მოქმედ სამშენებლო კომპანიებს შორის “ცენტრ პოინტი ჯგუფი” ლიდერობდა. ეფექტური სარეკლამო კამპანიის მეშვეობით, იგი მრავალ კლიენტს იზიდავდა და სთავაზობდა შეეძინათ ბინები ჯერ კიდევ აუშენებელ მრავალსართულიან საცხოვრებელ კომპლექსში. იმისთვის, რომ აღნიშნული ბინების ჩაბარებასთან დაკავშირებული პირადი პასუხისმგებლობა აერიდებინათ, ვახტანგ და მათი რჩეულიშვილმა, რუსუდან კერვალიშვილთან ერთად, ერთობლიობაში 70 შეზღუდული პასუხისმგებლობის საზოგადოება და ამხანაგობა დააფუძნეს, რომლებიც ხელშეკრულებას დებდნენ კლიენტებთან და ვალდებულებას იღებდნენ მათთვის ბინების ჩაბარებაზე. მიუხედავად იმისა, რომ აღნიშნულმა კომპანიებმა მართლაც დაიწყეს მშენებლობები, საბოლოოდ მათ ვერ შეძლეს სამშენებლო მასალების მზარდი ხარჯების დაფარვა. სიტუაციის გამოსასწორებლად, “ცენტრ პოინტი ჯგუფმა” უფრო ფართომასშტაბიანი სარეკლამო კამპანია დაიწყო, თუმცა სამშენებლო კომპანიები დროის მცირე პერიოდში ვეღარ ახერხებდნენ რამდენიმე პროექტის ერთდროულად განხორციელებას და მზარდი დეფიციტის შევსებას. შედეგად, 30 სამშენებლო პროექტი შეჩერდა და 6158 ოჯახი (დაახლოებით 30 000 ადამიანი) დაპირებული ბინების გარეშე დარჩა კომპანიამ კი 310 მილიონი აშშ დოლარი არამიზნობრივად გამოიყენა ^[13].

დასკვნა

წინამდებარე ნაშრომში ჩვენ მოკლედ მიმოვიხილეთ კრიზისის ბუნება, შევეხეთ მსოფლიოში არსებულ სხვადასხვა ეკონომიკურ და ფინანსურ კრიზისებს. ჩამოვაცალიბეთ მოსაზრებები, თუ რატომ ვერ აისახა კრიზისის გავლენა საქართველოზე. ხაზი გაესვა გლობალურ ეკონომიკაში ჩვენი ქვეყნის ინტეგრაციის ხარისხს, როგორც კრიზისის მგრძობილობის განმსაზღვრელ მნიშვნელოვან ფაქტორს.

წარმოვაჩინეთ ადამიანის როლი კრიზისის ფორმირებაში, გამომდინარე იქიდან, რომ კრიზისი დამოკიდებულია, როგორც მიკრო და მაკროეკონომიკურ, ასევე ადამიანისეულ ფაქტორებზე.

ყურადღება გავამახვილეთ იმ გარემოებაზე, რომ გადაწყვეტილების მიღება, რომელიც ჰომო ეკონომიკუსს ახასიათებს მოგების მიღების მიზნით, ხშირ შემთხვევაში, საზოგადოებისათვის შესაძლოა საზიანო აღმოჩნდეს.

სახელმწიფოს სათავეში მყოფი ადამიანები, ხშირად უხეშად ერევან ეკონომიკაში მიმდინარე პროცესებში. მათი ძალაუფლება არაკეთილსინდისიერი გადაწყვეტილებების რისკის მატარებელია. ისინი სხვადასხვა სტიმულების შეთავაზებით ახდენენ საზოგადოების ნდობის მოპოვებას და საკუთარი სტატუსის გამოყენებით ცდილობენ სხვის ხარჯზე მიიღონ მაქსიმალური სარგებელი, შედეგად კი ზარალდება საზოგადოება.

კრიზისისგან თავის დასაცავად, ადამიანებმა უფრო რაციონალურად უნდა იმოქმედონ. გადაიხადონ დავალიანებები, გაზარდონ დანაზოგები, მოიძიონ ფინანსური ანალიტიკოსები და მრჩეველები, დაგეგმონ ხარჯები და შეამცირონ რისკები. ეს ყოველივე უფრო დაიცავს მათ, რომ საკუთარ თავზე არ იგრძნონ კრიზისის უარყოფითი გავლენა. თუმცა მოულოდნელი და არაკეთილსინდისიერი გადაწყვეტილებებისგან არავინაა დაზღვეული. შესამამისად, კრიზისები და მათი პროგნოზირება კვლავ გამოწვევად რჩება.

ლიტერატურა:

1. ვასილ კაციაშვილი, მსოფლიოს ფინანსური კრიზისები: გამომწვევი მიზეზები და დაძლევის გზები, ჟურნალი ეკონომიკა და ბიზნესი, ტომი XI, 2018
2. ვლადიმერ პაპავა, არატრადიციული ეკონომიკის, პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა, თბილისი, 2011
3. Stijn Claessens and M. Ayhan Kose, financial Crises: Explanations, Types, and Implications, International Monetary found, 2013
4. ლევან მურადაშვილი, არის თუ არა საქართველოში ეკონომიკური კრიზისი, ანალიტიკური მედია გამოცემა European.ge, თბილისი, 2012
5. Kimberly Amadeo, U.S. Economic Crisis History and Warning Signs, 2018 www.thebalance.com/https://www.thebalance.com/u-s-economic-crisis-3305668
6. https://www.nbg.gov.ge/bankjournal/index.php?m=115&blog_id=109
7. Kimberly Amadeo, Smoot-Hawley Tariff Lessons today, 2017 www.thebalance.com/https://www.thebalance.com/smoot-hawley-tariff-lessons-today-4136667
8. Kimberly Amadeo, President Ronald Reagan's Economic Policies, 2018. www.thebalance.com
9. Kimberly Amadeo, Savings and Loan Crisis Explained, 2018, www.thebalance.com/https://www.thebalance.com/-savings-and-loans-crisis-causes-cost-3306035
10. The New York Times, The Lincoln Savings and Loan Investigation: Who Is Involved, 22/11/1989 <https://www.nytimes.com>
11. Kimberly Amadeo, Stagflation and Its Causes, 2018, www.thebalance.com/https://www.thebalance.com/what-is-stagflation-3305964
12. Kimberly Amadeo, How the 9/11 Attacks Affect the Economy Today, 2018, www.thebalance.com
13. საერთაშორისო გამჭვირვალობა საქართველო, ცენტრ პოინტი ჯგუფი – ყველაზე დიდი სამშენებლო სკანდალი საქართველოში, თბილისი, 2012
14. გრეგორი მენქიუ, ეკონომიკის პრინციპები, გამომცემლობა “დიოგენე”, თბილისი, 2008.
15. <https://www.federalreserve.gov/boarddocs/speeches/2004/200403022/default.htm>

The role of Human in Shaping of the Global Economic and Financial Crises

Giga Kikoria

Doctoral student

Iv. Javakishvili Tbilisi State University

S u m m a r y

The human is the starting point for the economy. Directly or indirectly, he/she is related to the current events in the economy. Consequently, he/she has some influence on the economic process. For example, in the global financial and economic crisis, the human factor is reflected as the decision-making person, even though the causes of the crisis depend on a lot of exogenous and endogenous factors. Consequently, there are various types of crises that economists have a lot of ideas about. However, there is no single formula for the overcoming of the crisis. Thus, the problem has deep roots and the issue is still relevant. That is why it is necessary to re-discover the causes of the crisis, consider the role of a human in its shaping and to develop recommendations.

The paper deals with the nature of recent global financial crises, their causes, the outcomes and the author's opinions, based on scientific literature and various analytical articles.

Key words: Human; Banking Crisis; Economic Crisis; Financial Crisis; Global Financial Crisis; Great Depression.